

Оксана Василівна **СТРІЛЕЦЬКА**
аспірантка, Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4517-4382>

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УРСР

Статтю присвячено дослідженню розвитку принципу змагальності у кримінальному процесі Української РСР. Еволюцію принципу змагальності у кримінальному процесі досліджено в історичній ретроспективі. Ретроспектива свідчить про те, що змагальність слід прийняти за основу організації всього кримінального процесу. Тільки в цьому разі можливий чіткий поділ функцій обвинувачення, захисту і вирішення кримінального провадження на всіх його стадіях, наділення сторін процесу рівними можливостями щодо надання доказів та відстоювання своїх позицій.

Ключові слова: принцип змагальності, змагальність, сторона захисту, сторона обвинувачення, суд, кримінальний процес, кримінальне провадження

ВСТУП

Принцип змагальності у кримінальному процесі є складним соціально-правовим явищем, яке обумовлює необхідність звернення до історичного досвіду його виникнення для визначення перспектив подальшого вдосконалення в плані практичної реалізації у сучасному кримінальному процесі. Проблеми судочинства і змагальності у кримінальному процесуальному праві в різний час досліджували А.С. Барабаш, С.М. Даровських, О.О. Кочеткова, Т.А. Лотиш, І.В. Нікітіна, М.М. Розін, Н.Т. Сардарян, М.С. Строгович, К.С. Тітков, О.Б. Чічканов та ін. науковці.

МЕТА статті полягає в дослідженні генези розвитку принципу змагальності у кримінальному процесі УРСР.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні застосовано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Жовтневий переворот 1917 р. разом зі знищенням старих державних інститутів спричинив прийняття фундаментальних актів, які скасували і трансформували багато правових інститутів.

Одним із перших таких актів став Декрет «Про суд» від 24.11.1917 р. № 1 [10], який поклав початок формуванню єдиної судової системи. Декрет ліквідував прокуратуру та адвокатуру, інститут судових слідчих, і замість них ініціював створення місцевих колегіальних судів у складі постійного судді та двох чергових народних засідателів. Обвинувачами, захисниками та повіреними в суді могли бути будь-які особи, які користувались цивільними правами за діючою Конституцією. У Декреті акцентовано увагу на тому, що місцеві суди у своїй діяльності керуються законами повалених урядів, оскільки «такі не скасовано революцією і вони не суперечать революційному сумлінню та революційній правосвідомості» [10]. Виходячи з цього положення, можна відзначити наявність принципу змагальності в радянському судочинстві на ранніх етапах його становлення, отриманого у спадок від судочинства дореволюційного.

Декрет «Про суд» № 2 від 07.03.1918 р. [9] розширив і доповнив положення раніше ухваленого Декрету «Про

суд», зокрема й ті, що стосувалися принципу змагальності. Так, згідно зі ст. 8 Декрету «Про суд» № 2, судочинство, як у цивільних, так і в кримінальних справах, відбувається за правилами судових статутів 1864 р., оскільки їх не скасовано декретами Центрального Виконавчого Комітету Робітничих, Солдатських, Селянських і Козацьких Депутатів і Ради Народних Комісарів (РНК) та не суперечать правосвідомості трудящих класів [9]. Отже, виходячи з правил, встановлених дореволюційними судовими статутами, змагальність не обмежувалася тільки судовим слідством, а розширювалася і на попереднє слідство, допускаючи участь у ньому не тільки представників сторони обвинувачення, а й захисника. Декрет передбачав створення колегії осіб, які присвячують себе правозаступництву, як у формі громадського обвинувачення, так і громадського захисту (ст. 24).

Протягом наступних п'яти років на українських територіях, що увійшли до Союзу Радянських Соціалістичних Республік в якості окремої республіки, велися пошуки нових форм судів з опорою на ці правові акти. Так, в 1918 р. в УСРР¹ прийнято Постанову «Про введення народного суду», яка повторювала положення Декрету «Про суд» та передбачала негайне створення революційних трибуналів. У 1920 р. РНК УСРР затвердила нове Положення «Про народний суд» [14], відповідно до якого участь захисту на попередньому слідстві вже не передбачалась. Принцип змагальності діяв тільки при судовому розгляді справи. Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) УСРР 1922 р. [17], КПК УСРР 1927 р. [8], Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. [12] переважно зберігали змагальність судового процесу. Аналіз показує, що ці акти значно відтворювали положення Статуту кримінального судочинства 1864 р., містили норми, покликані гарантувати достовірне встановлення істини у кримінальних справах, зберігали елементи змагальності з певними обмеженнями: право за судами не допускали захисника, обмеження прав обвинуваченого на попередньому слідстві, обмеження випадків обов'язкової участі захисника у процесі. Перші КПК УСРР оперували тер-

¹ З 10 березня 1919 р. до 30 січня 1937 р. республіка мала назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). Згідно з Конституцією 1937 р., порядок слів у назві республіки змінено на «Українська Радянська Соціалістична Республіка» (УРСР).

міном «сторони кримінального судочинства». На судовому розгляді обвинувачений був стороною, яка мала право оскаржувати перед судом обвинувачення, брати участь у всіх діях, що проводяться в суді, брати участь у перевірці доказів, тобто він виступав активним учасником процесу. Особа визнавалася обвинуваченою з моменту винесення вмотивованої постанови про притягнення її як обвинуваченого, а підсудною – після призначення справи до слухання. Ця особа мала цілу низку прав як під час попереднього слідства і дізнання, так і в судових стадіях процесу, але право мати захисника з'являлося тільки на стадії судового розгляду. На відміну від попередника, КПК УСРР 1927 р. доповнено новими положеннями, які відображали тенденцію посилення впливу держави на суспільство. Значно розширилися права органів дізнання, зокрема вони отримали право направляти в суд справи, де попереднє слідство не було обов'язковим. Звужувалося право на захист. За захисником зберігалось право вступити у процес лише на стадії судового розгляду, а у справах про контрреволюційні злочини його могли допитати як свідка. Деякі справи підлягали розгляду надзвичайними судами й революційними трибуналами. Норми КПК УСРР 1927 р. вже не поширювалися на органи дізнання Державного політичного управління УСРР [4, с. 80-81]. Неможна не погодитися з тим, що, незважаючи на низку обмежень, на цьому історичному етапі кримінальний процес, принаймні на стадії судового розгляду справи, містив у собі елементи процесу змагального.

У 1937 р. ухвалено і введено в дію Конституцію (Основний Закон) УРСР [5]. Принцип змагальності витікає із конституційних засад кримінального процесу, зокрема: ст. 110 Конституції УРСР, яка гарантувала обвинуваченому право на оборону; ст. 112, що поклала на Прокурора СРСР та Прокурора УРСР вищий нагляд за точним виконанням законів, однією з форм якого є підтримання обвинувачення в суді; ст.ст. 102 і 111 Конституції УРСР, оскільки вони лежать в основі процесуальних норм, що визначають функції і становище суду в кримінальному процесі, зокрема його взаємовідносини з прокуратурою.

Включивши до Конституції УРСР право обвинуваченого на захист (оборону), законодавець фактично позначив змагальність судового розгляду. Обвинувачений на найвищому рівні, виходячи з норм Основного Закону, визнавався рівноправною стороною, яка має можливість відстоювати свою позицію, а також опротестувати позицію інших учасників судового процесу. Варто зазначити, що ці норми багато в чому мали суто формальний характер, що підтверджується «великим терором» – масовими політичними репресіями 1937-1938 рр., які фактично ігнорували конституційні принципи судочинства. Аж до XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) у кримінально-процесуальному праві зберігалися суттєві відступи від вимог законодавства, у деяких випадках самі законодавчі акти створювали передумови для фактичного свавілля, репресій, ставили громадян УРСР в умови неможливості відстояти свої права та інтереси, довести невинуватість. У цей період кримінальний процес загалом відповідає інквізиційній формі, а сам принцип змагальності почав піддаватись критиці як буржуазний та чужий радянському судочинству, тоді як основною метою останнього визнавалося встановлення об'єктивної істини.

Починаючи з кінця 1950-х рр., розпочинається суттєве оновлення кримінально-процесуального законодавства в бік розширення прав особи, лібералізації політичного та суспільного життя. Відтоді кримінальний процес все більше набуває змішаних рис. У науковій доктрині на домінуюче місце виходить думка, згідно з якою в радянському кримінальному судочинстві є змагальність радянського зразка, що відрізняється за формою і змістом від буржуазного принципу змагальності. Після довгих років репресій з прийняттям Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (далі – Основи) від 25.12.1958 р. [11] зроблено серйозний крок до встановлення принципів процесу, що більшою мірою відповідали загальноцивілізаційним вимогам. Зокрема, серед завдань кримінального судочинства констатувалося неможливість притягнення до кримінальної відповідальності та засудження невинних осіб (ст. 2). У ст. 4 зазначалося, що ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше як на підставах і в порядку, встановленому законом. Основи підкреслювали, що ніхто не може бути підданий арешту інакше як на підставі судового рішення або з санкції прокурора.

Хоча законодавець не вживав у тексті термін «змагальність» і не сформулював принципу змагальності як такого, однак принцип дістав своє вираження в положеннях Основ, що стосуються прав обвинуваченого, участі захисника у кримінальному судочинстві, обов'язків і прав захисника тощо. Введено термін «учасники кримінального процесу», а стосовно судового розгляду – «учасники судового розгляду». Основи передбачили процесуальну функцію підтримання обвинувачення і процесуальну функцію захисту. Функцію підтримання обвинувачення Основи уповноважили здійснювати прокурора, громадського обвинувача і в передбачених законом випадках потерпілого (ч. 3 ст. 24, ст.ст. 40, 41). Захист відповідно до закону здійснюється як самим обвинуваченим, так і його захисником. Основи закріпили право прокурора, представника громадських організацій і в передбачених законом випадках потерпілого, право обвинуваченого і захисника брати участь у судовому засіданні; наділили їх правами активних учасників процесу, які забезпечують можливість виступати перед судом з усіх питань, що виникають у справі, брати участь у дослідженні доказів та подавати нові докази або клопотати про їхнє витребування судом, наводити аргументи на користь своїх тверджень, а обвинуваченому – захищати свої права і законні інтереси. У ст. 38 Основ проголошувалося, що обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, а також цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники в судовому розгляді користуються рівними правами стосовно подання доказів, участі в дослідженні доказів та заявленні клопотань [11]. Закріплення в Основах зазначеної норми спричинило виникнення у профільній літературі позиції, яка полягала в тому, що цей правовий акт викреслив із кримінального процесу сам термін «сторони процесу», чим підтвердив відсутність у ньому змагальності. Це питання порушувалося на найвищих рівнях і породило навколо себе незгасну на десятиліття наукову дискусію. Так, С.О. Голуцький у доповіді на засіданні Інституту права Академії наук СРСР, присвяченому «Новим Основам кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік», підкреслював, що Основи, на відміну від раніше чин-

ного законодавства, не знають терміна «сторони». Що це не є випадковістю, можна переконатися, якщо порівняти ст. 38 Основ та ст. 12 проекту Основ, які стосуються рівності прав учасників судового розгляду. Ст. 38 Основ і ст. 12 проекту повністю збігаються за винятком: у тексті закону опущено вказівку, яка містилася у проекті, що обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач є «сторонами». Оскільки в Основах немає «сторін», отже й немає змагальності, бо змагальність полягає в участі у процесі сторін [2, с. 61]. В озвученій позиції були й свої противники. М.С. Строгович стверджував, що з тієї обставини, що в Основах не застосовано термін «сторони», рішуче нічого не впливає, бо незалежно від його відсутності або наявності сторони як процесуальне поняття звісно є [16]. Ми згодні з тим, що перелічені у ст. 38 Основ суб'єкти належать до сторін процесу, незалежно від законодавчого закріплення терміна «сторони процесу» чи його відсутності. Також неможна говорити і про відсутність змагальності, оскільки законодавець закріплює рівність перелічених суб'єктів. Зазначимо, що в базисі процесуальної рівності лежить рівний підхід до процесуальних можливостей суб'єктів, які на практиці слугують фактичною реалізацією рівності, та в підсумку призводять до справедливості процесу загалом. Та обставина, що в Основах немає спеціального терміну, що позначає змагальність, не виражає негативного ставлення до цієї категорії. Неможна не погодитися з тим, що важливим є не позначення явища певним терміном, а реальне відображення цього явища у законі.

Основи послужили правовим фундаментом для розроблення нового КПК УРСР 1960 р., оскільки норми діючого на той час КПК УСРР 1927 р. суттєво застаріли. У КПК УРСР 1960 р. чіткіше сформульовано права учасників процесу, насамперед обвинуваченого, і відповідні обов'язки державних органів та посадових осіб, задіяних у розгляді кримінальної справи. Підозрюваний набув статусу самостійного учасника процесу, а права захисника та осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, істотно розширено. Водночас необхідно відзначити й істотні недоліки КПК, в якому не розкривалося поняття і зміст змагальності, недостатньо чітко формулювалися завдання суду в аспекті змагального судочинства, а також зміст рівності сторін. Багато положень КПК дослівно запозичено з Основ від 25.12.1958 р., зокрема й норму ст. 38, яка знайшла своє закріплення у ст. 261 КПК УРСР. Загалом у КПК УРСР на перше місце, на відміну від змагальності, ставилася активна, спрямована на здійснення завдань соціалістичного правосуддя діяльність органів держави – попереднього слідства, прокуратури і суду. У судочинстві центр ваги перенесено на досудові стадії, а функції обвинувачення та вирішення справи злило. Заперечення конституційного принципу поділу влади узаконено шляхом вказівки на єдність завдань органів дізнання, попереднього слідства, прокурора та суду (ст. 22 КПК УРСР). Розкриття злочинів також покладалося на суд, який, по суті, перейняв частину функцій обвинувача, чому сприяло право суду повертати справу на додаткове розслідування у разі наявності у справі підстав для пред'явлення притягнутій до відповідальності особі обвинувачення, яке їй до цього не пред'явлено; наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб,

коли окремий розгляд справи про них неможливий (ст. 246 КПК УРСР). Незважаючи на зазначені недоліки, з ухваленням КПК УРСР 1960 р. у країні остаточно закріпилася змішана форма кримінального процесу, що характеризувалася змагальною побудовою у судовому розгляді, та розшуковою – в попередньому слідстві.

Починаючи з 1960-х рр., кримінально-процесуальне законодавство порівняно з раніше чинним законодавством зазнало істотних змін у бік розширення прав особи та демократизації кримінального процесу загалом. Змагальність стала не просто носити суто декларативний характер, а являти собою частину механізму для забезпечення справедливості під час судового розгляду справи. Вона почала діяти як інструмент, спрямований на зрівноваження інтересів держави та інтересів осіб, залучених у процес. Головна мета змагальності полягала у забезпеченні неупередженого і незалежного відправлення правосуддя. У контексті кримінального процесу змагальність давала змогу сторонам відстоювати свої інтереси, подавати докази перед нейтральним судом, що, безсумнівно, сприяло поступовому утвердженню у країні права на справедливий суд. Водночас ухвалення КПК УРСР 1960 р. не призвело до розподілу функцій у кримінальному процесі та не запровадило достатніх гарантій для забезпечення обвинуваченим та підозрюваним усього обсягу прав на захист від обвинувачення та підозри.

У 1978 р. ухвалено і введено в дію Конституцію УРСР [6]. Зі змісту Конституції 1978 р. вбачається подальший розвиток змагальних засад кримінального судочинства. Правосуддя здійснюється тільки судом (ст. 149), судді якого є незалежними й підкоряються тільки законам (ст. 153). Свої особливі функції здійснюють прокуратура та адвокатура (ст.ст. 159, 162). Правосуддя здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом (ст. 154), а обвинуваченому забезпечується право на захист (ст. 156) [6]. Одразу ж після ухвалення Конституції УРСР 1978 р. виникла ідея оновлення багатьох галузей законодавства, зокрема й кримінально-процесуального. Необхідність судової реформи була очевидна і до неї одразу долучилися як теоретики, так і практики кримінального процесу. Справедливості заради необхідно зазначити, що радянські процесуалісти розробляли різні способи формування змагального розслідування кримінальних справ, які випередили свій час. Так, наприклад, пропонувалося ввести в досудові стадії кримінального процесу нового учасника – судового слідчого.

Судовий слідчий мав забезпечити рівні процесуальні можливості сторін обвинувачення і захисту стосовно участі у збиранні доказів. У зв'язку з цим передбачалося наділити його повноваженнями з проведення слідчих дій для отримання доказів за клопотанням сторін. Однак законодавець не реалізував цю пропозицію вчених, вважаючи, що підпорядкування слідчого суду неминуче спричинить за собою відволікання судді від своєї безпосередньої діяльності для здійснення керівництва слідчим. Функція суду – здійснення правосуддя. У функцію ж слідчого органічно входить кримінальне переслідування, викриття факту вчинення злочинів. Суддя, який керує розслідуванням, неминуче стає відповідальним за стан слідчої роботи. Введення посади судового слідчого призведе до того, що суд, який розглядає справу по суті,

неминуче стане пов'язаним з рішенням, ухваленим підлеглій йому посадової особи, а функції слідчих і судових установ змішаються [3, с. 33]. Варто зазначити, що радянська система судочинства, у своїй основі, більше через політичні (ніж організаційні) перешкоди була не готова запровадити інститут судового слідчого (слідчого судді). Роль зазначеного інституту багатоаспектна, вона полягає не тільки в розширенні змагальності на досудовому провадженні, а також в забезпеченні режиму законності у кримінальному провадженні, захисту конституційних прав і свобод особи тощо. Запровадження інституту слідчого судді потребувало демократичного суспільства, здатного оцінити його важливість та необхідність. До цього питання вітчизняний законодавець повернувся через десятиліття після розпаду СРСР, після радикальних перетворень соціально-економічного і політичного ладу України. Тільки після здобуття незалежності, провівши низку структурних реформ, з розробленням та ухваленням КПК України 2012 р. у країні реалізовано ідею здійснення судового контролю над досудовим розслідуванням. Цей факт безпосередньо сприяв зміцненню принципу змагальності на досудових стадіях кримінального процесу.

У 1988 р. на XIX всесоюзній конференції КППС ухвалено п'ять резолюцій, одна з яких («Про правову реформу») безпосередньо зачіпала питання реформування кримінально-процесуального законодавства. У наступні роки до розвалу СРСР до КПК УРСР 1960 р. внесено численні зміни та доповнення, продиктовані актами, ухваленими на вимогу зазначеної резолюції. В аспекті нашого історичного екскурсу варто виокремити Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій від 13.11.1989 р. та Закон СРСР «Про внесення змін і доповнень до Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» № 1423-1 від 10.04.1990 р. Встановлено, що захисника допускають до участі у справі з моменту пред'явлення обвинувачення, а в разі затримання особи, підозрюваної у скоєнні злочину, або застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту до пред'явлення обвинувачення, – з моменту оголошення їй протоколу затримання або постанови про застосування цього запобіжного заходу, але не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання [13]. Неможна не погодитися з тим, що вільний доступ захисника до участі в досудовому розслідуванні, безумовно, означав посилення змагальності кримінального процесу.

Після розпаду СРСР одним із завдань системних реформ, проведених в Україні, стало вигнання архаїчних розшукових елементів як із досудового розслідування, так і з діяльності суду, забезпечивши реальні права особи, змагальність процесу відповідно до потреб суспільства нової епохи. Гарантування принципу змагальності у кримінальному процесі незалежної України потребувало значних змін у низці ключових його елементах, чимало з яких стосувалися процедурних питань: збирання доказової бази, залучення до процесу адвоката, розширення і закріплення прав та обов'язків сторін тощо. Додатково вдосконалено механізми контролю за дотриманням змагальності як на стадії досудового розслідування, так і на стадії розгляду справи в суді. Ці зміни внесено з метою покращення механізмів забезпечення та функціонування принципу змагальності. За-

конодавцю незалежної України необхідно було не просто декларувати рівні можливості сторін у процесі, а забезпечити їхню рівність на практиці. Принцип змагальності вперше отримав свою регламентацію в Конституції України 1996 р. [7], яка передбачила змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 129). Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» № 2533-III від 21.06.2001 р. [15] КПК доповнено ст. 16-1 «Змагальність і диспозитивність», яка визначила, що розгляд справ у судах відбувається на засадах змагальності, а прокурор, підсудний, його захисник чи законний представник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники є сторонами, а суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, відповідає за розгляд справи. Законотворча діяльність із вдосконалення кримінального процесу мала безперервний характер, про що свідчить безліч змін, внесених до КПК України 1960 р. з початку 1990-х рр. XX ст. аж до його комплексного реформування у 2012 р., що ознаменувалося ухваленням нового КПК України. До цієї дати тип кримінального процесу, що сформувався в країні, можна було охарактеризувати як перехідний. Інквізиційні прояви ще зберігалися у кримінальному процесі, але стрімкий розвиток змагальності у процесуальній процедурі дав небезпідставні доводи вважати, що кримінальний процес за новим КПК України стане змагальним остаточно.

Перехід до змагального процесу являв собою кінцеву мету судової реформи. Значний крок до реалізації її положень зроблено у КПК України, ухваленому Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. Кодекс являє собою правовий акт нового зразка, норми якого відповідають міжнародним та європейським стандартам, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та практики Європейського суду з прав людини. У ньому набули реалізації всі принципів положення, що ставили своїм головним завданням: побудову на різних стадіях процесу процедури змагальності; поділу функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи, а також забезпечення, захисту та неухильного дотримання прав і свобод громадян, які залучаються до кримінального судочинства.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу історії становлення принципу змагальності в кримінальному процесі УРСР (1917 – 1991 рр.) вважаємо за потрібне виокремити такі етапи його розвитку: 1) Перший етап характеризується скасуванням основних елементів змагальності, введених у кримінальний процес судовою реформою Олександра II. Сам принцип змагальності піддався критиці як буржуазний та чужий радянському судочинству. Після ухвалення перших радянських кримінально-процесуальних актів кримінальний процес, принаймні на стадії судового розгляду справи, почав включати в себе змагальні елементи. Стосовно попереднього слідства та дізнання, зберігалися суттєві відступи від вимог законодавства, у деяких випадках самі законодавчі акти створювали передумови для фактичного свавілля, репресій, ставили громадян УРСР в умови неможливості відстояти свої права та інтереси, довести невинуватість. Загалом, фактично, процес відповідав інквізиційній формі; 2) Почи-

наючи з 1960-х рр. кримінально-процесуальне законодавство зазнало істотних змін у бік розширення прав особи та демократизації процесу, чим і ознаменувало початок другого етапу. Змагальність стала не просто носити суто декларативний характер, а являти собою частину механізму для забезпечення справедливості під час судового розгляду. Вона почала діяти як інструмент, спрямований на врівноваження інтересів держави та інтересів осіб, залучених у процес. Головна мета змагальності полягала в забезпеченні неупередженого і незалежного відправлення правосуддя. У контексті кримінального процесу змагальність давала змогу сторонам

відстоювати свої інтереси, подавати докази перед нейтральним судом, що, безсумнівно, сприяло поступовому утвердженню в країні права на справедливий суд. Водночас ухвалення КПК УРСР 1960 р. не призвело до розподілу функцій у кримінальному процесі та не запровадило достатніх гарантій для забезпечення обвинуваченим та підозрюваним усього обсягу прав на захист від обвинувачення та підозри. Пріоритетним вважалося не змагання сторін, а досягнення завдань соціалістичного правосуддя, діяльність державних органів (попереднього слідства, прокуратури і суду).

Список використаних джерел

1. Габрелян А.Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференції МЦНД*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
2. Голунский С.А. О новом общесоюзном законодательстве по уголовному праву, процессу и судостроительству. Москва, 1959. 350 с.
3. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. Москва, 1965. 367 с.
4. Иванов В.М. История державы і права. Київ, 2003. Ч. 2. 224 с.
5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30.01.1937 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text
6. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text>
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141.
8. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927 р. *Зібрання законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1927. № 36-38. Ст. 168.
9. О суде: Декрет от 07.03.1918 г. № 2.
10. О суде: Декрет от 24.11.1917 г.
11. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25.12.1958 р.
12. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 31.10.1924 р.
13. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 10.04.1990 г. № 1423-1.
14. Положения про народный суд від 26.10.1920 р. *Сборник узаконений УССР*. 1920. № 25. Ст. 536.
15. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2533-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 34-35. Ст. 187
16. Строгович М.С. О состязательности и процессуальных функциях в советском уголовном судопроизводстве. *Правоведение*. 1962. № 2. С 106-114.
17. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1922 г. *Сборник узаконений УССР*, 1922. № 41. 712 с.
18. Чепель О.В., Габрелян А.Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 4. С. 451 – 458.
19. Чепель О.В., Габрелян А.Ю. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. *Science of XXI century (January 26, 2024)*. Helsinki, 2024. С. 131-136.
20. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user / O. Artemenko et al. *Revista Relaões Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. 2021. № 3(32). pp. 50-63.

References

1. Habrelian A.Y. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *ICPS conference materials*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
2. Golunskiy S.A. On the new all-Union legislation on criminal law, process and judicial organization. Moscow, 1959. 350 p. (in Russian).
3. Zhogin N.V., Fatkullin F.N. Preliminary investigation in the Soviet criminal process. Moscow, 1965. 367 p. (in Russian).
4. Ivanov V.M. History of State and Law. Kyiv, 2003. Part 2. 224 p. (in Ukrainian).
5. The Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 30.01.1937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (in Ukrainian).
6. The Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 20.04.1978. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09#Text> (in Ukrainian).
7. Constitution of Ukraine of 28.06.1996. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Art. 141. (in Ukrainian).
8. The Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1927. *Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*. 1927. № 36-38. Art. 168. (in Ukrainian).
9. On the court: Decree of 07.03.1918. (in Russian).
10. On the court: Decree of 24.11.1917. (in Russian).
11. Fundamentals of Criminal Procedure of the Union of Soviet Socialist Republics and Union Republics of 25.12.1958. (in Russian).
12. The Fundamentals of Criminal Procedure of the Union of the Soviet Socialist Republics and the Union Republics of 31.10.1924. (in Russian).
13. Fundamentals of Criminal Procedure of the Union of Soviet Socialist Republics and Union Republics: Law of the USSR of 10.04.1990. (in Russian).
14. Regulation on the People's Court of 26.10.1920. *Collection of Laws of the USSR*. 1920. № 25. Art. 536. (in Ukrainian).
15. On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 21.05.2001. *Bulletin of the Verkhovna Rada of*

Ukraine. 2001. № 34-35. Art. 187. (in Ukrainian).

16. Strogovich M.S. On adversarial and procedural functions in Soviet criminal proceedings. *Jurisprudence*. 1962. No 2. pp. 106-114. (in Russian).

17. Criminal Procedural Code of the Ukrainian SSR, 1922. *Collection of Ukazaniye Ukazaniye of the Ukrainian SSR*. 1922. No 41. 712 p. (in Russian).

18. Chepel O.V., Habrelian A.Y. Testimony of a witness in a criminal trial: concept, content, requirements. *Analytical and comparative jurisprudence*, 2023. No 4. pp. 451-458. (in Ukrainian).

19. Chepel O. V., Gabrelyan A. Y. Witness's lawyer: problems of legal status. *Science of XXI century*. Helsinki, 2024. P. 131-136. (in Ukrainian).

20. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user / O. Artemenko et al. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual Unicuritiba*. 2021. № 3(32). pp. 50-63.

Oksana STRILETSKA

postgraduate student, State Tax University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4517-4382>

THE PRINCIPLE OF ADVERSARIALITY IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE USSR

The paper is devoted to the study of the development of the adversarial principle in the criminal procedure of the Ukrainian SSR. In its development, the adversarial principle went through two stages. The first stage is characterized by the abolition of the main elements of adversariality introduced into criminal procedure by the judicial reform of Alexander II. The adversarial principle itself was criticized as bourgeois and alien to Soviet legal proceedings. After the adoption of the first Soviet criminal procedure acts, the criminal process, at least at the stage of trial, began to include adversarial elements. As for the preliminary investigation and inquiry, there were significant deviations from the requirements of the law, and in some cases the legislation itself created preconditions for actual arbitrariness and repression, and made it impossible for citizens of the Ukrainian SSR to defend their rights and interests or prove their innocence. In general, the process was in fact similar to an inquisition. Starting in the 1960s, criminal procedure legislation underwent significant changes in the direction of expanding individual rights and democratizing the process, which marked the beginning of the second stage. The adversarial nature of the procedure was no longer merely declarative, but became part of the mechanism for ensuring fairness during the trial. It began to act as a tool aimed at balancing the interests of the state and the interests of the persons involved in the process. The main goal of adversarialism was to ensure the impartial and independent administration of justice. In the context of criminal proceedings, adversarialism allowed the parties to defend their interests and present evidence before a neutral court, which undoubtedly contributed to the gradual establishment of the right to a fair trial in the country. At the same time, the adoption of the Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR in 1960 did not lead to the division of functions in criminal proceedings and did not introduce sufficient guarantees to ensure that the accused and suspects enjoy the full range of rights to defense against accusation and suspicion. The priority was not the competition between the parties, but the achievement of the objectives of socialist justice and the activities of state bodies (preliminary investigation, prosecution and court).

Keywords: adversarial principle, adversarial proceedings, defense, prosecution, court, criminal procedure, criminal proceedings